

עורכים: פאול ריבלין, יצחק גל ע' עורך: ברנדון פרידמן, גל בוינובר

כרך 4, גיליון 8, אוגוסט 2014

הכלכלה והמלחמה בעזה

פאול ריבלין, אוגוסט 2014

גיליון זה של אקטצאדי בוחן את תפקידם של גורמים כלכליים ברקע המלחמה בעזה ובתפקידם האפשרי של מדיניות והיבטים כלכליים בהפגת המתרחשות.

שטחה של רצועת עזה הוא 360 קילומטרים רבועים, ואוכלוסייתה מונה כ-1.8 מיליון איש (ראו [במפה](#) למטה). בשנת 2013, התמ"ג עמד על 2.9 מיליארד דולר, והתמ"ג לנפש היה מעט מעל 1,600 דולר - או פחות מחמישה דולר ליום. שיעור העוני היה 39 אחוזים, ושיעור העוני הקיצוני היה 21 אחוזים, בעוד שיעור האבטלה עמד על 41 אחוזים. שיעור האבטלה בקרב צעירים בגילאי 15-24 היה 57 אחוזים. כתוצאה מהלחימה בתקופה האחרונה, המצב החרף מאוד.

גורם נוסף שתורם למתח בעזה, בדומה ליתר המזרח התיכון, הוא הגידול המהיר של האוכלוסיה ומבנה הגילאים שלה. גידול האוכלוסיה הוערך בכ-3 אחוזים לשנה או יותר, ופירושו שנוספים לפחות 50,000 איש בשנה. בעשור האחרון, האוכלוסיה גדלה ב-43 אחוזים ועל פי האו"ם, בשנת 2020 היא תגיע ל-2.1 מיליון. בנוסף, האוכלוסיה צעירה מאוד: 50 אחוזים מהאוכלוסיה מתחת לגיל 14, והגיל החציוני הוא 17. עם זאת, מדיניות הגבלת ילודה לא תעלה על הדעת תחת הממשלה האסלאמית השולטת ברצועה בשבע השנים האחרונות.

נכתב רבות על הקשר בין אומללות כלכלית וקיצוניות פוליטית. ואכן, אחד ההסברים העיקריים ל"אביב הערבי" היה הביצועים החלשים של כלכלות האזור (ראו: ["הפוליטיקה והכלכלה של האביב הערבי"](#)). הדבר מצביע על כך ששיפור התנאים הכלכליים יוביל ליציבות פוליטית רבה יותר, ואין מקום בו הדבר נחוץ יותר מאשר ברצועת עזה, שסבלה מעימותים רבים. בנייה מחדש של כלכלתה של עזה תצמצם את הסבל והתסכול ובכך תצמצם את הקיצוניות הפוליטית, שביטויה החרף ביותר היה מתקפות הטרור על ישראל.

בשנת 2005, ישראל נסוגה מרצועת עזה, פינתה אלפי מתנחלים והעניקה לפלסטינים נכסים כלכליים, שכולם נהרסו. לאחר נצחונה של תנועת חמאס בבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית בשנת 2006, חמאס ופת"ח הקימו ממשלת אחדות לאומית, אך העימות ביניהן גבר.

בינואר 2006, הקוורטט (ארצות הברית, רוסיה, האו"ם והאיחוד האירופי) התנה את המשך מתן סיוע החוץ לרשות הפלסטינית בהתחייבותה של הממשלה העתידית לאי-אלימות, הכרה במדינת ישראל וקבלת הסכמים קודמים. חמאס דחה את הדרישות הללו ובמרץ 2006 הקים ממשלה בראשותו, צעד שהוביל את הקוורטט להשעיית הסיוע.

עד שנת 2007, חמאס לא היה מסוגל לנהל את הממשלה ולשלם משכורות ולא זכה להכרה מצד התורמות האירופיות ומצד ארגונים בינלאומיים. כאשר חמאס שולט ברצועת עזה ופת"ח בגדה המערבית, היו שתי ממשלות פלסטיניות דה-פקטו, ששתיהן החשיבו את עצמן כלגיטימיות. לאחר ששרי הקבינט מטעם חמאס פוטרו על ידי הנשיא הפלסטיני מחמוד עבאס, ראש הממשלה מטעם חמאס, הניה, סירב להכיר בפיטורי ממשלתו, אך נאלץ להקים ממשלת חמאס חדשה בעזה ביוני 2007, לאחר ששריו בממשלה הפלסטינית בגדה המערבית הודחו על ידי פת"ח. לאחר עלייתו לשלטון, חמאס הודיע כי לא יכבד הסכמים בינלאומיים קודמים בין הפלסטינים וישראל. כתוצאה מכך, האו"ם והאיחוד האירופי עצרו את הסיוע לרצועת עזה, וישראל והקוורטט לענייני המזרח התיכון ישמו צעדי ענישה כלכליים נגד חמאס בעזה. לפני ההתנתקות, כ-120,000 פלסטינים מעזה הועסקו בישראל או בפרויקטים משותפים. לאחר הנסיגה הישראלית, התמ"ג ברצועת עזה קטן, יוזמות ישראליות נסגרו, יחסי עבודה נקטעו והזדמנויות תעסוקה עבור תושבי עזה בישראל נעלמו.

לאחר השתלטות חמאס על רצועת עזה בשנת 2007, האיחוד האירופי, ארצות הברית וישראל הביעו תמיכה ציבורית בממשלת פת"ח החדשה ברמאללה, שקמה ללא חמאס. האיחוד האירופי וארצות הברית נרמלו את יחסיהן עם הרשות הפלסטינית והשיבו את הסיוע הישיר. ישראל הודיעה כי היא תשחרר כספי מסים מוקפאים בסך 800 מיליון דולר ותעבירם לממשלת פת"ח החדשה. האו"ם ציין כי הסיוע לרשות הפלסטינית יהיה תלוי במחויבותה של הממשלה לשלום ובהכרתה בישראל. חמאס דחה את הדרישה, ולפיכך לא היה זכאי לסיוע בינלאומי, אם כי הוא קיבל סיוע מקטר וממדינות אחרות. בסוף יוני 2008, מצרים, ירדן וסעודיה הכריזו כי הקבינט בגדה המערבית בראשות עבאס הוא הממשלה הפלסטינית הלגיטימית היחידה, ומצרים העבירה את השגרירות שלה מעזה לגדה המערבית.

בספטמבר 2007, הממשלה הישראלית הגדירה את רצועת עזה כ"שטח עויין" והורתה לצה"ל להגביל מעבר סחורות ואנשים מתוך ולתוך רצועת עזה, למעט מקרים הומניטאריים. משנת 2007 ועד 2014, עזה נותרה תחת מגבלות כלכליות מחמירות מצד ישראל ומידה משתנה של לחץ מצד מצרים. הלחץ המצרי גדל באופן ניכר עם הדחתו ביולי 2013 של הנשיא מחמד מורסי. בעקבות שיגורי הרקטות, ישראל יצאה לשלושה מבצעים צבאיים גדולים נגד חמאס בעזה: עופרת יצוקה בשנת 2008-2009; עמוד ענן בשנת 2012 וצוק איתן בשנת 2014. האחרון כלל פעילות קרקעית והיה הרסני יותר מקודמיו.

כלכלת עזה, אם כן, נתונה למצור מאז שנת 2007. במאמר בשם "[כאשר הסחר נפסק: לקחים מהמצור על עזה 2007-2010](#)", חגי אטקס ואסף צימרינג השוו את התפתחות הכלכלה בעזה עם זו שבגדה המערבית, שלא הייתה נתונה במצור. הם גילו כי הרווחה (שנמדדה בתוצר) בעזה הייתה נמוכה ב-14 עד 27 אחוזים מאשר בגדה המערבית בשל המצור. אחת המסקנות של המחקר היא שלסיום המצור – הגבלות על יצוא כמו גם על יבוא – תהיה השפעה חיובית ניכרת על כלכלתה של עזה.

בקיץ 2013, חמאס החל להתקשות בתשלום משכורות. ההכנסות ממסים נפגעו קשות לאחר שמצרים החלה להרוס רשת מנהרות ששימשה להברחת מזון, דלק וכלי נשק לתוך עזה. פירוש הדבר היה שאלפי עובדי מדינה לא קיבלו את משכורתיהם המלאות. מצרים, שהאשימה את חמאס בסיוע למיליטנטים אסלאמיסטים בסיני, פועלת על מנת להרוס את המנהרות המשמשות להברחת כלי נשק ומוצרים אחרים לעזה. חמאס הטיל מסים על הסחורות שהועברו דרך המנהרות ומקור הכנסות זה פסק. בשנים הראשונות למצור, ממשלת חמאס שרדה כלכלית באמצעות מיסוי סחר המנהרות, דבר שאפשר לה להקדיש חלק גדול ממשאביה למאבק המזוין בישראל. עם זאת, עד שנת 2013, חמאס, שתקציבו נשען במידה רבה על סיוע איראני וסורי, וגם על סיוע מהאחים המוסלמים במצרים, איבד את מרבית הסיוע הזר. באותה העת, ממשלת חמאס איבדה את הכנסותיה מהמנהרות, כ-500 מיליון דולר בשנה מתוך תקציב שנתי של כ-900 מיליון דולר.

בשנת 2014, לפני פרוץ הלחימה, כלכלתה של עזה הייתה במשבר עמוק, כאשר 70 אחוז מתושבי הרצועה היו תלויים בסיוע הומניטארי. עובדי ממשלת חמאס הקודמת הפסיקו לקבל את משכורותיהם אחרי הקמת ממשלת האחדות הטכנוקרטית עם פת"ח באפריל 2014. בשל לחץ מצד ארצות הברית, כספים מקטר שיועדו ל-44,000 עובדי חמאס לא הגיעו לעזה. לפני פרוץ המלחמה, המגבלה על כמות הדלק שהותר להכניס לרצועה גרמה להפסקות חשמל שלעיתים נמשכו שמונה שעות ביום. האבטלה עמדה על יותר מ-40 אחוזים לפני סבב הלחימה הנוכחי, ובמגזר הבניה – אחד המגזרים הגדולים ביותר בעזה – אבדו 17,000 משרות במהלך השנה האחרונה, מאז הפסקת יבוא המלט.

דרושים 5-6 מיליארד דולר לשיקום התשתיות והבתים. היקף כספים כזה אינו נחשב לגדול בסטנדרטים בינלאומיים, אולם, כרגיל, גורמים פוליטיים עומדים בדרכם. הון פרטי רגיש עוד יותר לסביבה הפוליטית ויידרש זמן רב לעידוד השקעות.

לעזה יש פוטנציאל כלכלי, הכולל פיתוח תיירות לאורך החוף, שירותים ואפילו היי-טק. להפקת הגז הטבעי, שהתגלה לחופי עזה, יש פוטנציאל רב. השדה מוערך בטריליון מ"ק של גז, עם אורך חיים של 15 שנים. הפרויקט יוכל להעניק לפלסטינים יתרונות כלכליים, סביבתיים ופיננסיים משמעותיים, ולייצר הכנסות משוערות של סביב 2.4 מיליארד דולר בתמלוגים ומסים. בנוסף, הוא יאפשר חיסכון של 550 מיליון דולר, משום שלא יהיה צורך בייבוא חשמל מישראל. הפלסטינים יוכלו גם להחליף את הדזל, בו משתמשת תחנת הכוח של עזה, בגז. הדבר יצמצם במידה ניכרת את עלויות יצור החשמל.

הגישה לעתודות הגז המשמעותיות תאפשר לפלסטינים להשקיע בפיתוח תחנות כוח הפועלות על גז טבעי. גם לגידולים חקלאיים מסורתיים, שרבים מהם פותחו בסיועה של ישראל, יש פוטנציאל יצוא שניתן יהיה לשקם באמצעות הסכם. ישנו גם הון אנושי עם פוטנציאל כלכלי: אין כמעט אנאלפביתיות בעזה וישנן חמש אוניברסיטאות.

השאלה היא כיצד לבנות מחדש את עזה מבלי לאפשר לחמאס להתחמש מחדש. ישנו ניסיון להכניס מחדש את כוחות הרשות הפלסטינית לרצועה, יתכן שעל מנת לפקח על הגבול עם מצרים. חיזוק הרשות הפלסטינית יועיל לישראל, כמו גם למדינות הערביות המתונות ולמערב. על מנת לעשות זאת, יש לחזק את כלכלת הגדה המערבית, והדבר ידרוש שינוי בחשיבה מצד ישראל. קרן המטבע הבינלאומית סיכמה את הצעדים הדרושים להנעת הכלכלה הפלסטינית קדימה:

"המגבלות הישראליות על התנועה והגישה והסביבה הפוליטית והבטחונית הלא יציבה הן הגורמים העיקריים המשפיעים על הצמיחה במגזר הציבורי בגדה המערבית ובעזה. המכשולים הבירוקרטיים והפיזיים הניצבים בפני פעילות המגזר הפרטי כוללים את המצור הכלכלי על עזה; מגבלות חמורות על פיתוח כלכלי בשטח C (שמהווה כ-60 אחוזים משטחי הגדה המערבית ובעל פוטנציאל כלכלי רב); פיצול הגדה המערבית ועזה לאזורים מנותקים, דבר המגביל את השוק והכלכלות; מערכת נרחבת של מחסומים וסגרים המונעים מחברות פלסטיניות לספק סחורות ללקוחותיהן באופן אמין; גישה מוגבלת למשאבים, דוגמת מים ואדמה, הגורמת למחסורים ולעלויות גבוהות; היעדר שליטה על הסחר החיצוני של הגדה המערבית ורצועת עזה באמצעות שליטה על הגבולות, כמו גם מגבלות על יבוא ויצוא, כולל מוצרי ביניים ומוצרי השקעה. להקלה נרחבת וקבועה של המגבלות, במסגרת התקדמות בתהליך השלום, תהיה ההשפעה החיובית הגדולה ביותר מכל צעד אפשרי לשיקום השקעות וצמיחה במגזר הפרטי ולשיפור התחזית הפיסקלית."¹

באמצע אוגוסט 2014, דווח שמצרים הציעה שישראל תפסיק את התקיפות האוויריות, הימיות והקרקעיות בעזה ולא תכנס לשטחה או תפגע באזרחיה. הפלסטינים יפסיקו את תקיפותיהם על ישראל ואת חפירת המנהרות לשטחה, ולא ישגרו טילים לשטחה, יתקפו את גבולותיה ויפגעו באזרחיה. מעברי הגבול יפתחו והמצור יסתיים. תנועת אנשים, סחורות וחומרי בניין בין הגדה המערבית ורצועת עזה תזרום על פי ההבנות בין ישראל והרשות הפלסטינית. ישראל תתאם עם הרשות העברית כספים לעזה, את הסרת החיץ הביטחוני בצפון ובמזרח שטח החוף ואת פריסת כוחות הביטחון של הרשות הפלסטינית במעברי הגבול החל מינואר 2015. אזור הדייג יורחב ל-12 מייל, בהתאם להבנות עתידיות בין ישראל והרשות הפלסטינית. לאחר שהצדדים יחתמו על טיוטת ההסכם ולאחר חודש בו הפסקת האש תחזיק מעמד, הצדדים ישובו לקהיר על מנת לנהל מו"מ נרחב יותר, שיכלול שיחות בנוגע לחילופי אסירים, כמו גם מציאת דרך להקמת נמל תעופה ונמל ימי בעזה.

¹ West Bank and Gaza Selected Issues, September 2013. <http://www.imf.org/external/country/WBG/RR/2013/091113a.pdf>

האם גופים חיצוניים יסכימו להשקיע אם חמאס ימשיך לשלוט ברצועה כשמטרתו להשמיד את ישראל? בכיר בחמאס צוטט באקונומיסט באומרו: "ייהיה קל לבנות מחדש את 32 המנהרות שישראל השמידה; ההריסות ישמשו כחומרי בניה. המצור עלול להגביל את אספקת כלי הנשק, אך ניתן להשיב את קווי היצור של הרקטות בעזה לפעולה. זה לא הזמן לבכי. אלג'יריה איבדה מיליון אנשים בקרב על חירותה, וייטנאם עוד יותר. זה המס שעלינו לשלם". מצד שני, ישראל, מצרים ומדינות אחרות מרגישות שיש להשאיר את חמאס במקומו, משום שבהיעדרו, כוחות קיצוניים יותר עלולים להשתלט על הרצועה, כפי שהתרחש במקומות אחרים בעולם הערבי. ישנם דיונים על השבת כוחות פת"ח לרצועה, אולם המתרחשות עם חמאס עלולה להגביל את תפקידם.

העימות בין ישראל וחמאס מייצג לא רק את העימות בין ישראל והפלסטינים, אלא גם את זה שבין מצרים, סעודיה, מדינות המפרץ (למעט קטר), הרשות הפלסטינית והמערב לבין האסלאמיסטים בעידודן של איראן, קטר ואפילו טורקיה. המתונים מעוניינים בשיקומה הכלכלי של עזה, מתוך אמונה שהדבר יגרום ליציבות, אפילו אם חמאס ישאר בשליטה, משום שהם חוששים שהאלטרנטיבה תותיר את עזה בידיהן של קבוצות אסלאמיסטיות רדיקליות יותר מחמאס.

אם הקהילה הבינלאומית תממן את בנייתה מחדש של עזה מתוך אמונה שהדבר יבטל את הרצון לתקוף את ישראל, האם חמאס ישתמש בה כמגן כנגד תגמול ישראלי על שיגור רקטות ופצצות מרגמה? חמאס שונה מדאע"ש – הסלפים הקיצוניים בסוריה ועיראק – בכך שהוא אינו מעוניין בהקמת ח'ליפות במזרח התיכון ובאירופה: הוא רק מעוניין בשחרורה של פלסטין, הכוללת גם את ישראל, בנוסף לגדה המערבית. זו סיבת הקיום שלו, ואם הוא יאבד את שליטתו על עזה, יכולתו לעשות זאת תפגע קשות.